

“Volgudíssima Lola”

Aquesta és una història tan humana com contradictòria. És la història d'una dona, Dolors Crespo, i de l'amor que la va unir, durant més de cinquanta anys, amb l'escriptor Enric Valor i Vives. Una història mantinguda en secret durant dècades perquè, quan es van conèixer, ell ja era casat.

“**V**ida meua, no m'oblides ni un segon. Jo no tinc més obsessió que tu i tota la meua vida gira al voltant del teu record. Eres el pa del meu esperit de nit i de dia.”

A Lola Crespo li costa caminar. I veure-s'hi (“he passat moltes hores brodat”, explica, amb un punt d'orgull). Agafa el full manuscrit amb cura. És una carta. Comença, com pràcticament totes les que a poc a poc ha anat col·locant damunt la taula, amb un personal “Volgudíssima Lola”. I, acte seguit, els afers casolans, els sobreentesos, l'enyorança. Són lletres d'amor i ella se les sap pràcticament de memòria. Llegeix, i gairebé diríeu que les recita: “Jo no tinc més obsessió que tu...”. A mesura que els ulls avancen per la cal·ligrafia antiga, es fan humits, la veu es trenca: “Eixe trosset...”, es mig disculpa, “hauré plorat, jo, cada volta que el llisc...! Mare meua...!”.

I Lola plora sense soroll, un brevíssim instant: un glop d'emoció que s'empassa tot seguit i ja no es nota cara enfora. Ben mirat, la destinatària de l'estima condensada en lletres de paper ja hi està acostumada, a fer-se passar els sentiments per entre bambalines: els ha tingut així educats durant tantíssims anys, que ara ja sembla que se li ocultin sols.

“Ara és un moment en què ja em crec que tot ha sigut un somni i que no ha existit res. Com que he quedat tan amagada...”. Potser per conjurar la por que tot s'esfumi, per completar el dibuix i que en quedi constància, per obrir la finestra i deixar-hi córrer l'aire, Lola va explicant, tímidament, la seva història. No consta a les biografies ni per als ac-

tes oficials, però aquesta dona que veureja la vuitantena, que somriu i sent fred als ossos i parla de cinema i d'en Kirk Douglas, ha viscut, intensament i en primera persona, els batecs de la represa cultural d'aquest país al costat d'un dels seus protagonistes més il·lustres: Enric Valor i Vives, gramàtic, escriptor, rondallista, activista cívic; l'home a qui ella va estimar –i de qui va rebre estima– durant més de cinquanta anys. Encara que ningú no ho hagués de saber. Perquè ja era casat, quan es van conèixer, una vesprada, en un ball. Perquè ho va continuar estant tota la vida. I mai amb ella.

Com un furonet. A mitja reflexió, Lola somriu fugaçment: explica que ha viscut sempre “com si fóra un furonet... ficada dins de la gabieta”, i que, ben mirat, és una vida “horrorosa”: “l'únic que tenia, sí: que estava al costat d'ell i era feliç. Era un home de molta categoria i hi disfrutaves molt, de tot el que et contava...”. De seguida que el va veure, en aquella acadèmia de ball del barri de Russafa, a València, de seguida que hi va parlar, va saber que aquell no era com els altres pretendents: “Jo també era una persona molt selecta en certes coses: m'agradava molt llegir, m'agradava la música, sabia de cine... I els xics del barri... no m'agradaven. Quan el vaig veure a ell quedí impressionadíssima.”

Era l'any 1946. Lola s'estava asseguda al menjador de la casa d'uns veïns amb els quals la seva família tenia amistat. Més enllà, al corral, hi havien muntat una acadèmia de ball. En aquella època, els germans Valor, Enric i Josep, instal·lats a València de feia anys, tenien

DOLORS CRESPO

En el sentit de les agulles del rellotge, Dolores Crespo als dinou o vint anys, quan va enamorar Enric Valor en una acadèmia de ball; Isabel Valor (dreta), filla de tots dos, amb una amiga i el seu gos Estel, a Xirivella; anys després, la parella somrient en un terrat de València.

un negoci de recanvis d'automòbil, especialment de cotxes nord-americans. Els anava bé. De fet, Lola encara recorda el cotxàs amb què va arribar Enric Valor a l'acadèmia: un Buick que gairebé no cabia al carrer, "amb xofer i tot!". Quan va passar davant d'ella, Valor s'hi va fixar, si no vols, per força: pels seus ulls verds, perquè plorava (s'acabava de morir un xiquet del veïnat, recalca ella).

Isabel Valor recorda les paraules de son pare narrant-li aquell primer encontre: "Vaig veure a la mamà que plorava i em fixí en ella: aquesta xica tan guapa, què fa aquí, vinga a plorar?". Va demanar que li la presentessin i, continua aleshores Lola, "començarem a eixir, a eixir, a eixir... i fins ara; fins que s'ha mort". Abans, però, fa memòria Lola Crespo amb un punt de coqueteria, Valor va apartar del seu camí l'amic amb qui havia arribat a l'acadèmia de ball i

que també havia provat de festejar la bella Lola: un joveníssim Narciso Yepes, el després reconegut guitarrista que a punt va estar de dedicar-li una composició. Però davant de la planta, el somriure i les maneres d'Enric Valor, no hi va haver competència possible: Lola també se'n va enamorar.

No va ser fins alguns mesos després, que ell li va confessar el seu secret, i no era poc: estava casat; tenia fills; el terrabastall va ser immens.

I a casa, què hi van dir? Res. Els uns, perquè res no en van saber fins passats molts, molts anys; els altres, perquè també en van quedar encisats, de l'amabilitat, la intel·ligència, el somriure del senyor Valor. "No te'l deixes", recorda Lola que li aconsellà aleshores el seu pare, "que Enric te vol molt". I ella no se'l va deixar. Ni hauria trobat forces per fer-ho.

En aquella postguerra grisa i negra, malgrat totes les cotilles que constrengien cos i ànima del país, Lola continuava essent —i n'estava orgullosa— "la filla de l'anarquista".

Això també li agradà, a un Enric Valor educat en la severitat de la classe benestant, molt influït per la religiositat de la mare (a qui estimava tantíssim), però també pel tarannà liberal del pare (que li havia ensenyat a escriure català amb una col·lecció de *L'Esquella de la Torratxa* portada des de Barcelona en la seva època d'estudiant); un Enric Valor que ja havia tingut relació amb la CNT i s'havia afiliat després al Partit Comunista, que continuava essent prou conservador quant als afers personals ("Encara que ha sigut modern i avançadíssim en moltes coses", comenta la seva filla Isabel, "si naixes el 1911... eres de l'època en què t'han educat") i que es-

Tres instantànies de la vida quotidiana: de vacances a Benicàssim, Enric Valor, Dolores Crespo, Isabel Valor i una amiga anglesa de la família; mare i filla a Les Alqueries; i, finalment, la parella a l'ombra d'una figuera de Les Alqueries.

DOLORS CRESPO

tava encantat de les seves converses amb el pare de Lola. I amb ella, també: "Jo he estat d'esquerres de tota la vida i, amb mi, Enric se'n va fer més —especifica amb un somriure—. Potser no era tan nacionalista com ell, però en ma casa no he parlat mai mai mai en castellà. I això que la família de mon pare era de Bunyol..."

Tota una vida. Any i escaig després d'aquella primera coneixença a l'acadèmia de ball, naixia Isabel. Isabel Valor i Crespo. Els llaços que els havien unit ja no s'havien de desfer mai més.

De fet, durant tota la vida, elles també van formar part de la família d'Enric Valor. Dels seus pensaments i esperances i temors. De la realitat més quotidiana.

Els primers anys els van passar totes dues a Xirivella. Els germans Valor hi

tenien una petita granja i Lola se'n va fer càrrec. Era una planta baixa ("enoo-oorme", precisa Lola) rodejada d'horta per totes bandes on va créixer Isabel, una criatura rossa com un fil d'or que es va haver d'acostumar a veure el pare amb intermitències.

Lola va comptar amb el suport de la seva família: tot sovint passaven temporades amb ells a Les Alqueries (Plana Baixa) i Enric Valor hi anava tant com podia: entre setmana els escrivia; els dissabtes hi feia cap. Allà sempre hi era ben rebut: "Ma tia Encarnació i ma tia Rosario, que era graciosíssima, l'adoraven" —detalla Lola—: "La millor cadira sempre era per a Enric!". S'estaven a la caseta, tot seguit hi havia els tarongers, les sèquies: Valor, el literat dels paisatges per excel·lència, sempre necessitat de natura, sempre enyorat de Castalla, n'estava encantat. "A mon pare", recal-

ca Isabel, "les ciutats no li han agradat mai".

Totes dues recorden amb nostàlgia les seves passejades de Les Alqueries a Borriana, xino-xano fins al cinema, a veure els westerns que entusiasmassen l'escriptor, a contemplar el clotet de Kirk Douglas que tenia a Lola encisada. "Ui!", recorda ella de sobte, en citar l'actor, i torna a riure: "No li podia dir que m'agradava cap artista!".

I és que quan Valor va saber això d'en Kirk Douglas es veu que hi va haver un temperi: "Un disgust, va tenir...! Se'n va anar d'una manera...!". Perquè, aclareix de seguida Lola, Enric Valor també tenia el geni fort. "Sensible i cavalleresc", com el descriu la filla, no era en absolut home de cap mala paraula (Isabel ho rebla amb un sol exemple: "Fa molts anys, molt enfadat, un dia va dir 'collets!'", però tenia el seu tempera-

Cartes d'amor

“Si hi haguera un incendi... jo, la primera cosa que agarraria serien les cartes.” Lola Crespo no se'n separa ni un minut i amb prou feines si les cedeix un matí per a l'escàner: que no triguin a tornar, que li calen com l'aire que respira. Són el que li queda, el record palpable d'una estima amagada que ja no vol ocultar més. Isabel Valor, la filla, es fa —ens fa— preguntes en veu alta: “Per a quines coses, som d'esquerres? Per què ha de callar, ma mare? És roïn, això? No és res del que haja d'estar avergonyida. Ningú no té la culpa d'aixes coses: passen. La vida és aixina.”

Reproduïm alguns fragments de les epístoles que Enric Valor va fer arribar a Lola Crespo durant els vint-i-vuit mesos que va estar a la presó Model de València, a final de anys seixanta.

“Però no puc evitar la pena que em produïx vore com t'he fallat i l'abandonament en què et tinc, jo que sempre he estat cuidant-te i acompanyant-te com a una joia que t'estimes més que la teua vida. Tu ja em coneixes i saps quants pensaments dolorosos tindrè per no estar al teu costat i volent-nos com sempre mos hem volgut. Ja sé que eres bona i que no m'oblidaràs un moment, a pesar de fer-se açò tan llarg: en el teu amor confie i en Déu, a qui pregue seguit que et conserve sana, bona i amorosa per a trobar-te en eixir com sempre has segut per a mi, i que la nostra meravellosa història amorosa tinga una continuació digna i plena de felicitat prop de la nostra filla. Tu escriu-me i digues-me si continues volent-me com sempre, puix ho necessite molt.” (7-3-1967)

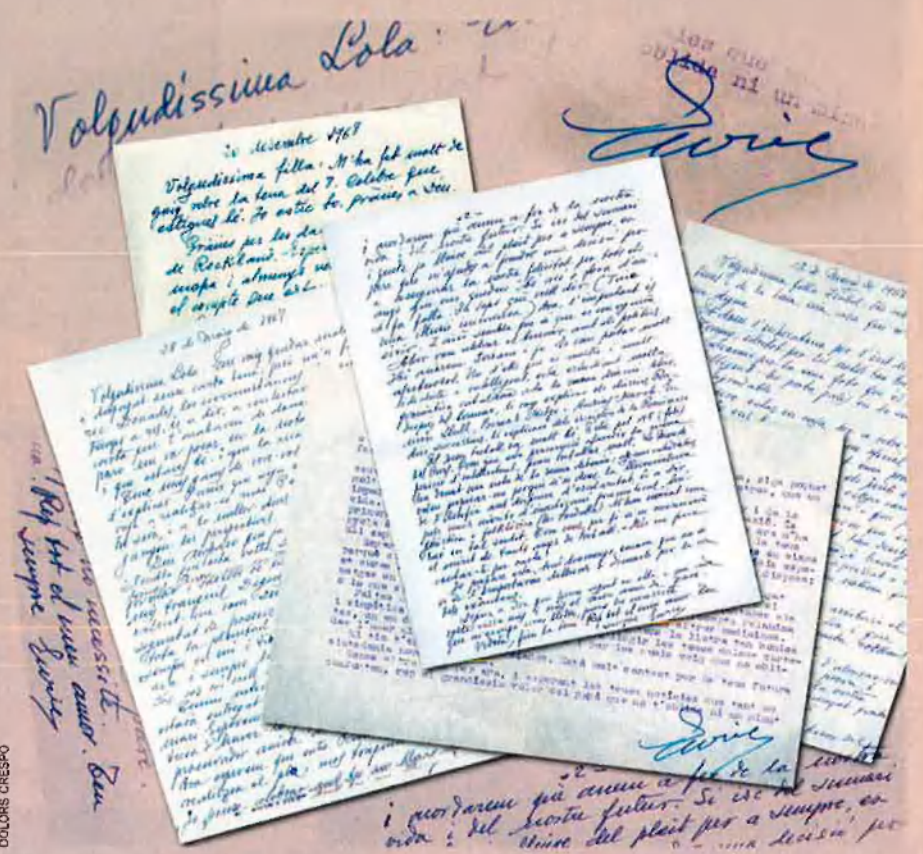
“Benvolguda filla Isabel: [...] No sigues pessimista, perquè la nostra situació judicial va bé i cada volta millor. L'acusació perd força i amb indult o sense ell (que vindrà també) prompte estarem junts. Tu cuida't molt. Ací lo que importa és que en acabar tot mos agafè forts i bé, capaços d'emprendre una vida més sòlida, tranquil·la i feliç que l'anterior. I si no tenim salut tot seria debades.” (14-4-1967)

“El dissabte vaig demanar permís oficial per a fer una xarxa sobre la llengua catalana als 20 polítics detinguts últimament, entre els quals hi ha els dos amics [Àlvarez i Serneguet]. Va resultar molt bé i ens vam distraure tota la vesprada. [...] Videta, tin alegria i esperança. T'abrace amb moltíssima passió i amor, sempre teu.” (13-5-1967)

“Hui jutgen en consell de guerra els cinc xics polítics que queden ací. Ara a migdia no han tornat encara. Veurem com els ix la cosa. A mi em volen en deliri: els he consolat molt en estos quatre mesos, els he ensenyat gramàtica catalana i els he orien-

tat prou en altres aspectes molt importants de la cultura. Jutgen hui el pintor Castejon, que m'està fent les il·lustracions del nou llibre de rondalles. Ara estic escrivint-ne una de nova —“Els guants de la felicitat”— [...] La força que em proporciona la tremenda il·lusió de tornar a tu m'ha mantingut ací impertorbable i m'ha sostingut enmig de la tenebrosa tempestat.— I ara a esperar que s'acabe, que no crec que tarde ja, per “esgotament i per consumpció”, que em deia l'altra vesprada Senent; puix l'assumptu ja no pot donar més de si al nostre perseguidor. [...] Ah, estic content que augmentes tu de pes: és lo teu. Però cuida't el cor, puix quan s'augmenta hi ha perill.” (29-8-1967)

“Voldria que m'hagueres vist abans i després de la teua carta. Jo ja saps que no he pogut mai passar ni un dia sense vore't o parlar amb tu; contràriament, el meu esperit decau i es destrossa i m'assalten tots aqueixos fantasmes que tu dius (tot por que deixes alguna vegada de voler-me, cosa que ja sé quan tu m'ho dius que no pot ser). Per tant, no tens més remei que mimar-me encara que siga a distància i per carta. ¡Jo què li vaig a fer si sóc així i he posat en tu tota la il·lusió de la meua vida! Ja saps que tot ho referisc a tu: totes les meues aficions... Si faig literatura, en el fons no és més que perquè tu la lligges, si m'agraden profundíssimament els paisatges, és perquè tu els veges amb mi, o per a contar-te'ls i comentar-los amb tu; si veig o goga la cosa que siga és perquè estàs tu en el món i al meu costat... Sense tu cauria una negror i una foscor de vida, com si no visquera o pitjor.” (11-11-1967)

DOLORS CRESPO

ment. I era gelós. Molt gelós: “No podia saludar ningú”, explica Lola, “que ell no mamprenguera a preguntes: ‘i eixe què volia’, ‘i per què et mira’... Estava obsessionat amb mi –els seus ulls prenen, abans de prosseguir, un to d’apagat enyorament–. Em deia: Lola, eres ma mare, la meua dona i la meua amant; les tres coses.”

Després de Xirivella, mare i filla van viure cosa d’un any o dos a la carretera de Torrent i, finalment, des de començament dels seixanta, a València. Enric Valor les anava a veure cada dia de cada dia; ni que fos una estona, gairebé sense excepció. L’únic parèntesi llarg de separació els el va imposar el règim franquista: van ser els vint-i-vuit mesos en què Enric Valor i el seu germà Josep romangueren tancats a la presó, entre 1966 i 1968.

Tot i que els records s’endolceixen amb el temps, i que, de bons, Dolores Crespo n’acumula un fum, mai no diu que hagi estat fàcil. Perquè, remembra, “en aquella època, ser mare sense marit era ben dur”. Ella ha viscut tan discretament com ha pogut, sense donar explicacions, imaginant que els veïns s’imaginaven, fent via amb tota la normalitat que li permetia cada moment: “Els veïns sabien que nosaltres no estàvem casats, però ens respectaven.” I van mantenir el secret durant anys. Dècades. Qui coneixia la seva existència? “Només que el germà, la dona del germà i sa mare. Els demés, ningú.”

“La veritat és que ha estat molt complicat”, resumeix Isabel Valor en fer repàs. Recorda les presses del pare, que

D'esquerra a dreta, una imatge actual d'Isabel Valor, filla de Dolores Crespo i d'Enric Valor; d'Elizabeth Spearin, que n'és néta; i de la mateixa Dolores Crespo.

arribava cada dia però que marxava tot seguit, també diàriament; detalla les preguntes dels seus fills, Tommy i Elizabeth (Isabel es va casar amb un nord-americà), estranyats perquè l’avi mai no hi era per Nadal, o per Reis, com els altres: “‘Iaio, conta-mos quèntos!’, li feien. I ell: ‘Va, l’albarder de Cocentaina’. I en deu minuts se l’acabava: ‘És que me’n vaig, que tinc el dinar en taula’”.

Si li pregunteu a Dolores Crespo si s’ha sentit mai trista, la resposta és instantània: “Sempre.” A més, recorda –i deixa anar un sospir–, “com que era tan romancer... Si anàvem pel carrer, ell passava davant i jo, darrere. I, si venia algú

a saludar-lo, jo m’havia d’apartar i continuar, perquè no ho saberen... No volia cap escàndol, ni fer patir ningú. I així hem estat quasi fins que s’ha mort. Tota la vida”. Ella mai no es va plantar: “Per a ficar-me en el meu lloc havia d’acabar mal amb ell. I l’estimava.”

De fet, si canvieu la pregunta anterior i li pregunteu a la mateixa Dolores Crespo si ha estat mai feliç, al costat d’Enric Valor, trobareu que la resposta és igual de clara: “Sempre.”

I és que, de vegades, les coses humanes, de tan senzilles són complicades. O a l’inrevés.

Núria Cadenas

Cines Babel
Cines Albatros

CINES Babel

LOST in translation

de **SOFIA COPPOLA**

Si presentes aquesta butlleta tindràs el següent preu especial:

Si ets subscriptor d'EL TEMPS:

4€ de dilluns a dijous

i 4,40€ cap de setmana

(cal acompanyar justificant de pagament)

Si ets lector d'EL TEMPS:

4€ de dilluns a dijous

Fra Lluís Colomer, 4 Acc. VALÈNCIA

